

Ömer Faruk Akpınar, *Rivayet Asrında İlet -Bezzar Örneği-*

Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020, 445 sayfa, ISBN: 978-625-7205-96-2

Çiğdem TEKAMAR

Yüksek Lisans Öğrencisi

Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalı, Konya, Türkiye.

cigdem.tekdamar@gmail.com

Geliş / Received: 14.10.2021 Kabul/Accepted: 31.10.2021 Yayın/Published: 30.06.2022

Atıf/Citation: Tekdamar, Çiğdem. "Rivayet Asrında İlet –Bezzar Örneği-". *akif* 52/1 (2022), 76-80.

DOI: <http://dx.doi.org/10.51121/akif.2022.17>

"This article is licensed under a *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License* (CC BY-NC 4.0)"

Hadis ilminde en doğru habere, en sağlam sened ile ulaşabilmek için rivâyetlerin sened ve metinleri belli kriterlere tabi tutulmuştur. Bazı haberler ilk bakışta kusursuz gibi görünmekle birlikte, araştırıldığı zaman kimi kusurlar ortaya çıkmaktadır. Rivâyette bulunan ve problem teşkil eden bu durum, belirlenmiş usuller çerçevesinde ve yalnızca hadis ilminde uzman olan kişiler tarafından tespit edilebilmektedir. Bu tür kusurlar hadis literatüründe 'ilet' olarak değerlendirilmekte ve bu rivâyetler 'muallal' olarak adlandırılmaktadır.

'İlelü'l-hadîs' olarak isimlendirilen ve hadis ilimleri arasında önemli bir yere sahip olan illet tespiti faaliyeti sonucunda rivâyetlerin sıhhatleri zedelenmektedir. Bu sebeple illet tespiti için illel âliminin güçlü bir hafızaya, köklü bir sened ve metin bilgisine, uyanık bir muhakeme yeteneğine sahip olması gerekmektedir. İnce ve hassas bir değerlendirme gerektiren bu ameliye ile rivâyette bulunan kusur, kimi zaman yoğun çalışmalardan sonra ortaya çıkmaktadır. İletin ortaya çıkarılması için gerekli olan bu hassasiyet sebebiyle rivâyetlerdeki illetin tespiti kişiden kişiye farklılık göstermiştir.

Bu alanda kaleme alınmış olan *Rivayet Asrında İlet -Bezzar Örneği-* isimli eser, yazarın doktora çalışması olup rivâyet dönemi olarak tanımlanan ilk üç asır içinde 'ilet' kavramının kullanımını ele almaktadır. Çalışmada, ilk dönemde illet ifadesinin beyanı sadedinde Bezzar'ın *el-Müsned*'i incelenmiş ve bu eser üzerinden rivâyette illet'in ifade ettiği mananın okuyucuya açıklanması hedeflenmiştir.

Kitap üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde rivâyet asrında illet kavramının keyfiyeti, illet'e delalet eden lafızlar ve bu asırda illet üzerine yazılmış eserler incelenmektedir (s. 15-100). Tedvin ve tasnifin devam ettiği ilk üç asırda illet kavramının farklı şekillerde ortaya çıktığı görülmektedir. Yazar tarafından üzerinde araştırma yapılan eserler genel olarak ikinci ve üçüncü asırda yazılmış olmakla birlikte beşinci asra kadar uzanan bir döneme aittir.

Çalışmada illet kavramının ilk kullanımı üzerinde durulmakta, ibareye ilk işaret edenin Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) olduğu ifade edilmektedir. Yahya b. Ma'în'in (ö. 233/848) *et-Târih ve'l-İlel'i*, Ali İbn Medî'nin (ö. 234/848) *İlelü'l-Hadîs'i ve Mârifetü'r-Ricâl ve't-Târîh'i* ve Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *Mârifetü'r-Ricâl ve İlelü'l-Hadîs* isimli eserleri hadiste illet konusunda yazılmış kitapların başında gelmektedir (s. 17-29).

Çalışmada sıklıkla başvurulan bu kaynaklara ek olarak, ilel alanında eserleri bulunan Yâkub b. Şeybe (ö. 262/875), Ebû Zur'a er-Râzî (ö. 264/878), Ebû Dâvud (ö. 275/889), Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), İbn Ebî Hâtim (ö. 327/938) gibi âlimlerin kitaplarına da çokça atıfta bulunulmuştur.

Müslim'in (ö. 261/875) *et-Temyîz'i*, Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *el-İlel'i* ve hadis âlimlerine rivâyetler hakkında sorulan sorulara verdikleri cevaplardan meydana gelmiş olan ve ilel bilgisi de içeren *es-Suâlât* türü eserler de çalışmanın başlıca kaynaklarıdır. İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime'si*, İbn Hacer'in *Nüzhetü'n-Nazar* ve *en-Nuket'i*, Sehâvî'nin *Fethu'l-Muğîs'i* de çalışmada sık sık yararlanılan eserlerdir.

Mütekaddimûn olarak nitelendirilen eserlerin dışında 'ilel'e dair günümüze kadar yapılmış araştırmaların pek çoğu kısaca değerlendirilmekte, bu durum ise yapılan araştırmanın oldukça kapsamlı ve yoğun bir çalışmanın ürünü olduğunu göstermektedir. Yazar akademik bir dille ele aldığı eserde muntazam bir düzen takip etmiş ve ilk olarak 'illet' kavramının kapsamına giren ifadelerle yer vermiştir. Böylelikle ilk üç asırda illet'in mahiyeti ve kullanım şekillerinin okuyucuya kavratılması hedeflenmiştir.

Yapılan çalışmaya göre ilk üç asırda; vehm, hata, ğalat gibi kusurlar, râvinin zaptında ortaya çıkan muâraza, râvinin fizyolojisinden kaynaklı ihtilât ve telkin gibi zayıflıklar illet olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde senette bulunan zayıflıklar; rivâyetin mevkûf veya maktû olması, râvinin irsal yapması veya isnaddaki her türlü teferrüd de rivâyetin muallel olduğu şeklinde ifade edilmektedir. Râvinin senede veya metne yaptığı; tedlîs, idrâc, idhâller, rivâyet yahut senede yapılmış ziyâde ve ihtisâr da rivâyetin muallel olarak tavsif edilmesine sebep olmuştur. Yine rivâyetler arasında râvi tarafından metinde yapılan cem işlemi veya aynı rivâyetin râvilerinin birleştirilmesi olarak ortaya çıkan ve senedde vuku bulmuş cem de illet olarak değerlendirilmiştir.

Yazarın üzerinde durduğu önemli bir husus ise rivâyetin terkinin gerektiren bazı kusurların ilk dönemde illet olarak kabul edilmiş olmasıdır. 'Mevzû', 'lâ asla'leh', 'lâyesihhu hâzâ', 'bâtıl', 'gayru sâbit' gibi ibarelerle ifade edilen bu tür problemler 'illet' kavramıyla dile getirilmiştir. Çalışmada ayrı başlıklar altında ele alınan bu ibareler, ilk üç asırda kaleme alınmış olan bilhassa Dârekutnî, İbn Ebî Hâtim ve Ahmed b. Hanbel'in

eserlerinden aktarılan rivâyetler ile zenginleştirilmiş ve ilk üç asırda 'ilel' kavramının ifade ettiği bilgi değerinin ortaya konulması amaçlanmıştır.

İlk üç asırda râvide yahut rivâyette bulunan her türlü muârazanın illet kavramıyla ifade edildiği görülmektedir. Dördüncü asra gelindiğinde illet kavramının ifade ettiği mana değişime uğramıştır.

Hâkim'e göre illet "Sikaların rivâyetlerinde bulunan ve onların fark edemedikleri kusur"dur (s. 38). Şâz ile illet kavramlarını birbirinden ayıran Hâkim, sikanın teferrüdünü şâz olarak değerlendirmekte ve bu rivâyetlerde bir illetin bulunmadığını, fakat muallelede ise vehm bulunduğu delalet eden bir illetin var olduğunu ifade etmektedir. İlet kavramındaki bu dönüşüm İbn Salah ve İbn Hacer ile kemale ulaşmakta ve günümüzde kullanılan "sika râvilerin rivâyetlerinde bulunan ve yalnız uzman olan kişilerin fark edebileceği kusur" olarak son şeklini almaktadır.

İlet tespitinin ne derece önemli ve hassasiyet gerektiren bir iş olduğunun üzerinde duran yazar eserin ikinci bölümünde illet tespitinde bulunacak olan uzmanların yetkinliğini ve illet tespiti yapabilmeleri için kendilerinde aranan şartları ele almaktadır (s. 121-319).

Cerh-ta'dil âliminde olduğu gibi illet tespiti yapacak âlimde de aranan belirli şartlar olmakla birlikte, subjektiflikten tamamen kurtulmak da mümkün değildir. Bu sebeple rivâyette bulunan illeti tespit edecek kişinin, hadis râvisinde aranan şartlardan daha ağır şartlara ve belirli özelliklere sahip olması gerekmektedir. İlk asırdan itibaren muallilin rivâyet ilminde uzman olması istenmektedir.

Çalışmada râvinin adâletinden zaptına, semâ bilgisinden hadis birikimine, cerh-ta'dil'de liyâkatına ve zihinsel yetkinliğine kadar bunların tamamının kâmil bir düzeyde olması gerektiği ifade edilmektedir. Diğer taraftan illet tespitinde bulunan kişinin hadislerde ortaya çıkan nâsih-mensûh bilgisine sahip, rivâyetlerin ıztırâb durumunda haberdar, hadisler arasında bulunabilecek muhalefetin sebeplerini bilen, zamanın hadis ekollerinin rivâyetler üzerindeki etkisini ve mezhep taassubunun rivâyetlere verdiği zararın farkında olan bir ilmî alt yapıya sahip olması gerektiği ifade edilmektedir. Ayrıca salt bilgi yeterli görülmemiş, ilel uzmanının özellikle ilim tâlibi, murûet sahibi, rihleleri çok ve rivâyetlerin yayıldığı coğrafyaların bilgisine sahip kimseler olması gerektiği belirtilmiştir.

Yazara göre hadis râvilerine oranla ilel âlimlerinin sayılarının az olması ise ilk asırdan itibaren bu özelliklerin arandığının bir göstergesidir. Çalışmada ilel âliminde olması gerektiğini ifade edilen bu hususiyetlere, hadis ve ilel âlimlerinin birbirlerine yaptıkları taltif, tenkit, eleştiri ve kritikler sonucunda gelen haberler aracılığı ile ulaşıldığı görülmektedir. Bunları başlıklar halinde değerlendiren yazar, ulaştığı sonuçları naklettiği haberler ile desteklemektedir.

Eserin son bölümünde, hadis âlimleri tarafından illet kavramının ilk üç asır içinde pratikte kullanımına dair o döneme ait bir eser üzerinden okuyucuya sunumu planlanmıştır. Burada üçüncü asrı temsil etmesi nedeniyle Abdülhâlik el-Bezzâr (ö.

292/905) ve *el-Müsned* isimli eseri tercih edilmiş ve eserde bulunan rivâyetlerde el-Bezzâr'ın illet'e dair izlediği yöntem incelenmiştir. Hem yaşadığı tarih hem de illet kavramını kullanımı itibari ile yazarın el-Bezzâr tercihi yerinde bir seçim olarak durmaktadır (s. 325-415). *el-Müsned* üzerinden Türkiye de daha önce akademik bir çalışma yapılmamış olması ise araştırmacılar için yeni faaliyet alanlarının kapılarını aralamaktadır.

el-Bezzâr'ın hadisçi kimliği, *el-Müsned*'de hadislere sened ve metin yönünden çeşitli açıklamalarda bulunması ve hadis ilminde uzmanlığı yazarın üzerinde durduğu önemli konulardır. Müsned olmasına rağmen el-Bezzâr'ın rivâyetler üzerinde yaptığı bu değerlendirmeler ile *el-Müsned*'in yazıldığı döneme dair hadis ilimleri araştırmalarına katkısı olacak değerli bilgiler içeren akademik eser niteliğine haiz olduğu görülmekte ve et-Tirmizî'nin *es-Sünen* 'ine olan benzerliği dikkat çekmektedir.

el-Müsned, aşere-i mübeşşere senedleri ile başlamakta ve yüz iki sahâbînin rivâyetlerine yer verilmektedir. Fakat Heysemî'nin (ö. 807/1405) kitaba yazdığı *Kütüb-i Sitte*'ye zevâidini içeren *Keşfü'l-Estâr*'da yüz seksen sekiz sahâbîye ait rivâyete yer verilmesi eserin tamamının bulunmadığını göstermektedir (s. 351). Rivâyetlerde yer alan "Allah Rasûlünden sadece bu vecihle biliyoruz. Bu sebeple bu rivâyete yer verdik ve illetini açıkladık." ifadelerinden el-Bezzâr'ın eserde yalnız merfû hadislere yer verme arzusunda olduğunu, rivâyetlerin merfû kısımlarını aktarması ve Hz. Peygamberden hadis rivâyet etmemiş sahabenin sözlerini ihtisar etmesinin de bu durumu desteklediği görülmektedir.

el-Bezzâr eserde, sahâbîden gelen "Allah Rasûlü zamanında şöyleydi..." şeklindeki rivâyetlere yer vermiş ve Şeddâd b. Evs'in, "Biz Rasûlullah döneminde riyayı küçük şirk sayardık." sözünü de hükmen merfû saymıştır (s. 358).

Mevkûf rivâyetin ref edilmesini önüne geçmek için yahut maktû rivâyete sahâbînin derc edilmesini önlemek adına, rivâyeti son râvisi ile zikretmiş ve bu durumu da beyan etmiştir (s.362). Yine kendisinin tek tarikle bildiği rivâyetin senedinde bulunan zayıflığa dikkat çekmiş, bazı rivâyetlerde garîbu'l-hadîs'e dair izahlarda bulunmuş ve hadislerde yer alan fıkhi hükümlere ait açıklamalar yapmıştır (s. 369).

Yazar çalışmasında, el-Bezzâr'ın illet tespitinde izlediği yönteme, râvilere dair yaptığı değerlendirmelere ve onun hadis ilimlerinde yetkinliğine vurgu yapmaktadır. Rivâyetlerde bulunan râvilerin semâ kayıtları, cerh ve ta'dîl bilgisi, siyâsî ve mezhebî eğilimleri el-Bezzâr'ın illet tespitini yansıtmak üzere ele alınan konulardandır (s. 385).

Râvilerden birinde bulunan cehalet sebebi ile rivâyetin muallel olması, meşhur sened ile gelmiş rivâyetin tanınmayan senedini de muallel olarak vasıflandırması ve haberlerde bulunan muhalefette; zayıf râvinin sikaya, sika râvinin kendinden daha üst veya daha fazla sayıda sikaya muhalefeti rivâyetleri değerlendirmede el-Bezzâr'ın önem verdiği hususlar olarak zikredilmektedir.

Yazara göre el-Bezzâr tasnif dönemi içinde yaşamış ve hacimli bir eser bırakmış olmasına rağmen, hak ettiği değeri görmemiştir. Siyasi görüş ayrılığı veya mezhep

taassubunun bunda etkili olabileceği gibi bunu ispatlayan somut bir delilin varlığından ise söz edilmez (s. 355).

Yapılan bu akademik çalışma ilim dünyasında illet üzerine yazılmış kapsayıcı bir eser olarak durmaktadır. İlet'in ilk dönemde mahiyetinin bilinmesi adına ilk üç asrın seçilmesi önem arz etmektedir. Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Maîn ve Ali İbn Medînî gibi asrın üç büyük isminin yanında cerh ta'dil uzmanlarından Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtim, İbn Ebû Hâtim ve Ebû Dâvud gibi âlimlerin eserleri üzerinden konunun ortaya konulması çalışmanın kıymetini artırmaktadır.

Yazar araştırmanın başında hedeflediği 'ilet' kavramının ilk hadis edebiyatına dâhil oluşunu, zaman içerisindeki dönüşümünü ilk üç asır bağlamında incelemekte ve illet'in ilk dönem metodolojisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İlet üzerine yapılacak çalışmalarda literatürü tanıma ve ona ulaşmada kolaylık sağlayacak bir eser meydana gelmiştir. el-Bezzâr ve *el-Müsned*'i üzerinden yapılan bu araştırma, ilk dönem 'ilet' kavramının pratikte kullanımını yansıtır niteliktedir. Çalışmanın *el-Müsned* gibi keşfedilmeyi bekleyen ilk dönemin kıymetli eserleri üzerine yapılacak yeni araştırmalara ilham kaynağı olacağı düşünülmektedir.